

Arkæologien: den materielle realitet

Af professor Klavs Randsborg, Institut for Arkæologi og Etnologi, Københavns Universitet

Artiklen er et foredrag holdt ved et åbent fakultetsseminar for "kulturfagene" i december 2002.

Arkæologien blandt andet

Lad mig begynde med at stille et par spørgsmål: Hvad ville vi vide om (1) kulturens begyndelse, om (2) fødeproduktionen, der revolutionerede kulturen, eller om (3) de første komplekse kulturer eller stater - uden Verdensarkæologien? Svaret er, naturligvis, intet.

Grunden er den simple, at det er arkæologien, der har "opfundet" disse temaer, og arkæologien som fortsat står med de eneste redskaber, der kan afdække viden om disse centrale dele af menneskets moderne selvforståelse.

Hvad ville vi overhovedet vide om menneskets virke uden for skriftens tids- og rumlige lille hjørne af Verdenshistorien uden arkæologien - for ikke at tale om området udenfor den uendeligt lille flig der dækkes af vor samtid informanter?

Arkæologien er født i et meget specielt, kilde- og metodemæssigt dilemma - et dilemma som er udstrakt mellem et uhyre perspektiv af tid, rum og forestillinger og et sparsomt og vanskeligt, men unikt kildemateriale. Det videnskabelige mål for arkæologien (og dermed for arkæologisk kulturanalyse - om man vil) er at kende, kunne analysere, operationalisere, og integrere de mange og mangeartede relevante data, der næsten altid er meget ufuldstændige og har overleveret i ofte højst mangelfuld form. Dette kræver en metodisk set særlig tilgang og i virkeligheden et sæt af helt specielle evner.

Arkæologiens materiale er en delmængde af den materielle virkelighed - nemlig de fortidige rester og spor af menneskets virke, som kan iagttages eller fremdrages. Således er arkæologien primært en *historisk videnskab*,

selvom dens materiale er *kulturelt* - dvs. skabt af mennesker på én gang indenfor og i reaktion imod en tradition - proces i struktur, men mindre rigid end Metro'en.

Traditioner skabes af samfund, og dermed er arkæologien naturligvis også en *samfundsvidenskab*. Endelig er den menneskeskabte materielle virkelighed og de kontekster, den indgår i, dele af en større fysisk og biologiske verden, hvilket medfører, at arkæologien også har en uomtvistelig *naturvidenskabelig*, endog *teknisk* dimension, der bl.a. kommer til udtryk i feltarbejdet.

Denne mangesidighed afspejles i, at arkæologien indgår i vidt forskellige fakultetsmæssige og institutionelle sammenhænge på Verdens universiteter, ligesom faget har en særdeles bred berøringsflade med andre institutioner - og ikke bare museerne.

Med betoningen af det menneskeskabte materielle har arkæologien en rolle, som adskiller sig radikalt fra flertallet af de humanistiske fags. Disse fag - med et traditionelt udgangspunkt i det skrevne - beskæftiger sig nemlig overvejende med menneskets tanke, kommunikation og handling, men som regel kun indirekte med resultatet af disse handlinger. Arkæologien beskæftiger sig også med menneskets tanke, kommunikation og handling - men for den er vejen den modsatte. Den går gennem et andet medie, det materielle, der er den traditionelle humaniora fremmed.

Dette betyder også, at arkæologien har andre metoder end de øvrige historisk- og kulturorienterede humanistiske eller samfundsvidenskabelige fag, udtrykker sig i et andet

sprog og kun betinget beskæftiger sig med de samme fænomener. I virkeligheden er det problemet at vide, om man overhovedet taler om de samme fænomener. På trods af fagenes delvise fællesskab, går vejen mellem spørgsmål og svar således gennem et helt forskelligt terræn.

Det praktiske samarbejde mellem fagene er af den grund begrænset til den lille del, der angår problemformuleringer og perspektiveringer. I en monografi ville den fælles interesse typisk angå indledning og måske konklusion, svarende til de afsnit som i det gamle Østeuropa var fyldt med marxistiske flokklær - og som fagfolk sprang over. På en institution vil fagene - de professionelle specialiseringer - derfor sidde i hvert sit hjørne i det daglige videnskabelige arbejde.

Således er det kun på et megaplan, der nærmest er filosofisk, at den akademiske verdens kultur- og samfundsteorier drypvist bevæger sig i retning af arkæologiens dybe dal - i virkeligheden et Paradis som munken i sin celle aldrig kendte, og som mange forskere på deres 12m² vist stadig tænker hører museerne til, og ikke en rigtig humanistisk verden domineret af det skrevne og det sagte - snarere end af det set, det målte, og det vejede.

Arkæologiens potentiale

I denne dybe, tilsyneladende isolerede, men oplevelsesrige dal befinder hele Verden sig - mennesket fra alle tider og alle steder, fra årmillioner siden i Afrika til i dag. Her ligger også en serie bebyggelser befolket af fagets forskellige traditioner eller delfag - ingen nævnt, ingen glemt - nogle gamle og magtfulde, andre nye og spændende. Men kompetencerne er langt flere end fagene og yderst differentierede, som kultur er det.

Det, som arkæologien især er dygtig til, er at beskæftige sig med de virkelig lange linier og dybe tidsperspektiver, placere fænomener i rumlige enheder - fra huse til regioner - samt, gennem særdeles detaljerede og dybdegående analyser, at identificere genkendelige strukturer.

Hvad disse strukturer så implicerer, kan det imidlertid være vanskeligt at afklare, som et blik på forskningshistorien såvel som på den kurante debat viser.

Et enkelt kendt eksempel på sådanne fortolkningsproblemer udgøres af de store deponeringer af skibe og militært udstyr i Sydsjællandskøbingens ældre jernalder som Hjortspring- og Nydamfundet. Den traditionelle tolkning - inspireret af antikke forfatteres beretninger - er, at disse massefund repræsenterer takofre af våben, som har tilhørt en måske tusindtallig fjende, der har lidt nederlag i angreb på det gammeldanske område. Kulturelle "fingeraftryk" gør det tilsyneladende muligt at lokalisere udstyret til f.eks. Norge, Gotland eller Tyskland. Men hvad nu hvis der er tale om "danske" ofringer efter succesfulde raids på de nævnte områder? Så står vi med en anden tolkning, der sætter et aggressivt "Fordanmark" i fokus for en række samfundshistoriske tolkninger af det arkæologiske materiale, som der ellers ikke er et gran af skriftlige oplysninger om. Endelig kunne det jo også tænkes, at det var "danskerne" selv eller en sejrrig fjende, der ofrede af eget udstyr, ligesom deponeringerne strengt taget ikke behøver at være ofringer, men blot deponeringer af "farlige genstande".

Men disse fortolkningsproblemer, inciterende i sig selv - for arkæologer skaber deres egen virkelighed - hindrer jo ikke de selv samme videnskabspersoner at grave fundene ud, konservere og analysere genstandene, studere parallelmateriale - eller, i det pågældende tilfælde, at komme med yderst detaljerede bud på sammensætningen af våben, på kamp-teknikker, taktik, sejladsforhold, osv. Samt inddrage en række kulturelle forhold i ind- og udland, herunder Romerriget.

Pointen er, at arkæologien på det professionelle plan er sin egen - af nød eller som en dyd, eller begge dele. Til dyderne tæller en kolossal viden om materiel eller visuel kultur indenfor en række for alle i denne og den næste Verdens centrale temaer.

På en række felter kan arkæologien måske bedst sammenlignes med *astronomien*: Det totale perspektiv, det allerede forandrede og alligevel genkendelige. Arkæologien er udforskningen af det svundne med særlige midler og er derfor også et helt særligt og meget alment fag i sit perspektiv. Samtidig er arkæologien den videnskab om det menneskelige, der rummer flest overraskelser, også her er der en parallel til astronomien.

Nu vil et overordnet perspektiv på arkæologiens metodiske eller metodisk-teoretiske univers - dens "kulturanalyse" - måske være på sin plads, skønt dette er en vanskelig opgave. Det skal allerførst indskydes, at arkæologer, når de taler om *kulturer*, som regel kun gør i form af tekniske termer som Tragtbægerkulturen (i Danmark etc.) eller Harappa-kulturen (i Pakistan). For det andet opfattes selve ordet *kultur* i arkæologi ofte som svulstigt, politisk misbrugt og i øvrigt nedslidt. Arkæologer taler derimod gerne om fænomener, sammenhænge og udviklinger - præcis som en historiker vil gøre det.

Arkæologiens analysemetoder

Arkæologiens primære data er som anført den menneskeskabte materielle virkelighed, in casu flytbare genstande, monumenter (f.eks. templer eller grave), beboelser og bebyggelser, biologiske data, etc.

(A) Arkæologiens primære metoder (eller teknikker) fremdrager, dokumenterer og bevarer data, samt genererer nye data. Tekniske hjælpemidler er essentielle i arbejdet. Områderne er videnskabelig udgravning, tegning og fotografering, konserveringsteknikker, tekniske analyser (for eksempel tyndslibning, mikroskopering, scanning), arkivering og grundlæggende elektroniske data-baser.

(B) Arkæologiens sekundære metoder anvendes ved etableringen af basale strukturer i de behandlede data. Tekniske analysemidler er igen vigtige. Områderne er elementær klassifikation, herunder sammenstilling og sammenligning af

relevante data, kontekstuel kombinatorik, relativ-kronologisk strukturering, og relativ-spatial distribution, samt kulturel typologi. Naturvidenskabelige iagttagelse på det fysisk-tekniske område integreres.

(C) Arkæologiens tertiære metoder forklarer tids-rum strukturerne i de primært og sekundært behandlede data. Områderne udgøres af hypoteser omkring distributions- og interaktionsmønstre, lokaliseringsmodeller for bebyggelser, subsistens- og andre økonomiske modeller, og modeller for elementær samfundsstruktur (f.eks. social differentiering og stratifikation). Naturvidenskabelige iagttagelser på det biologiske område integreres.

(D) Arkæologiens kvartære eller videre integrerende metoder anvendes til at mobilisere de etablerede observationer. Der foretages på dette niveau - efter mulighed - integration af traditionelt historiske og samfundsvidenskabeligt instrumenterede iagttagelser, eller snarere postulater, herunder modeller for ideologisk-kulturel adfærd. De historiske kilder omfatter primært det skriftlige materiale.

Den sidste metodepakke, (D), er den, der er mindst udviklet indenfor arkæologien, og som der derfor også er mindst enighed om. Mange arkæologer opfatter den som mindre relevant, bl.a. fordi den ikke altid har virkelighedsrod i faget selv, men f.eks. i socialantropologien. Det drejer sig her derfor ofte om, hvad man kunne kalde "trosindholdet" i faget, der jo ikke har informanter og levende samfund at afkræve forklaringer.

Årsagen til uenigheden er dels arkæologernes forskellige kulturbegreber og indfaldsvinkler til faget som videnskabelige spil, og dels - som jeg allerede har været inde på - spørgsmålene om, hvad det egentlig er, vi "måler", når vi taler om kulturelle og sociale fænomener. Et klassisk arkæologisk eksempel er, om en rig udstyret grav har tilhørt en rig person, en magtfuld person, eller blot en person med en særegen biografi - eller måske endog alle tre ting på én gang. Spørgsmålet stilles naturligvis i forhold til

de almene kulturelle normer i det givne tids-rum felt og må besvares for hvert individuelle monument, men selv med denne kvalifikation er det som regel yderst vanskeligt at besvare.

To videnskabelige poler kan noteres, når det gælder de kvartære metoder, (D), nemlig en partikulariserende eller, om man vil, kulturhistorisk, der gerne har en professionel rod, samt en generaliserende samfundsvidenskabelig eller socialantropologisk der som nævnt sjældent har det.

Det skal dog siges, at der er gjort interessante arkæologiske forsøg på at skabe materielle korrelater til fænomener indenfor områder som social evolution, social økologi og organisation (herunder konfliktforskning), generelle historiske stadier, kønsforskning, tros- og mentalitetshistorie, osv.

Mindre heldig har den arkæologiske flirt med -ismene indenfor andre fag været. Begreberne er ofte appliceret, men sjældent givet materielle korrelater og har derfor - trods ambitionen - ikke kunnet legitimere arkæologien overfor humanistiske og samfundsvidenskabelige fag-traditioner af nævnte idealistiske tilsnit. -ismer er naturligvis kun "skrivemåder", men er i og med de placeres i kurante akademiske og politiske kontekster og bliver en del af spillet om magt og midler, er det vigtigt at have deres videnskabelige grundlag, eller mangel på samme, for øje.

Undertiden kan man møde den opfattelse, at det kun er på det samfundsvidenskabelige eller, til nød, det kulturelt-samfundsvidenskabelige plan, at "arkæologisk kærneteori" befinder sig. Misforståelsen er dels ideologisk: social- eller kulturantropologisk teori anses ofte for at være fin, dvs. statusgivende, dels akademisk: sandheden må da findes et sted og med den rette teori kan vi klare opgaverne eller i hvert fald klare dem bedre.

Effektive moddoser udgøres dels af forskningshistorien, som både demonstrerer ideernes brydning og forandring gennem tiden, og dels af erkendelsen af de konkrete arkæologiske

iaftagelser og "resultaters" relativt usikre status, når de - fristende såvel som nødvendigt - placeres i kultur- og samfundsvidenskabernes akademiske univers.

Til forskningshistorien regner vi normalt de sidste par århundreders, til nød de sidste fem hundrede års lærde studier. Ved at inddrage forskningshistorien i arbejdet ophæves en del af den teoretiske idealisme, som megen aktuel akademisk kulturforskning er præget af, og som ofte forvirrer i det aktuelle arkæologiske arbejde - ikke mindst når ligningerne ikke går op, enten på grund af modellernes banalitet, utilstrækkelighed eller manglende relevans, eller på grund af mangelfulde data: hvis man da kan give data - realiteterne - skylden for noget som helst.

Arkæologien & fremtiden

Modsætningen til de eksternt-videnskabelige, og i sidste instans samtidige generelle metoder og modeller, udgøres af, hvad man kunne kalde en *Fænomenologisk Arkæologi*, hvis værdigrundlag er materielt kulturelt (de materielle data, strukturer og udsagn), hvis "intelligens" er historien og den samfundsmæssige analogi, og hvis filosofi er forskningshistorien.

Spørgsmålet er imidlertid, om ikke vi bør udvide "forskningshistorien" til at omfatte al respons på ældre og anden materiel kultur. Herved genereres nemlig et materielt historiesyn, som omfatter hele spektret fra simpel genbrug i oldtiden af et ældre monument til nutidige IT-konditionerede analyser af arkæologiske data.

Man kan i virkeligheden tale om en ønskværdig "kreolisering" af arkæologien. En sådan arbejdsgang implicerer, at fortidens og nutidens mennesker (repræsenteret ved den materielle virkelighed som arkæologer afdækker rester og spor af) indgår i skiftende "dialoger" omkring det iagttagne. Selvom direkte samtale jo er umulig, vil en reflekterende arbejdsgang og en forskningsmæssig blandingskultur muliggøre en forståelse af og indlevelse i fortidens kultur og samfund, som er af en anden art end den kurante akademiske, der i udpræget grad er nutidsfikseret og optaget af "det rette".

Arkæologisk arbejde omfatter således kendskab til og anvendelse af mange forskellige metoder og iagttagelser. Dette kan kun ske ved at forene saglighed (kendskab til den faglige virkelighed) med erfaring (kendskab til en større faglig og anden virkelighed), og - ikke mindst - forestillingsevne (idéen om en større virkelighed).

Den arkæologiske forsknings interesser og motiver (herunder formidling) hører hjemme i et spektrum mellem den enkelte, de økonomiske muligheder, og de politiske ønsker lokalt på institutionen eller i samfundene som sådan, hvor de regionale og de internationale konjunkturer jo i dag spiller den største rolle (snarere end de nationale).

Arkæologi er således også en måde at leve på, som forskningshistorien - både i sin akademiske og den just antydede udvidede form - demonstrerer, med pointering af de lærde

miljøers og samfundets betydning for undersøgelsernes karakter. I tilgift giver indlevelsen - en grand som en miniature - i det materielle en enestående chance for at opleve samtiden arkæologisk, de facto for at se samtiden med dens mange historiske lag i sin kulturelle kompleksitet, og ned i mindste detalje.

Når jeg kører op til mit kontor, står jeg i en elevator med EU-påbudte ekstradøre (der skjuler den oprindelige dør, som før en skamløs overmaling var i mørkt træ med en smuk rund rude indfattet i rustfrit stål). Stadig bevaret er et smukt knap-panel også i rustfrit stål og med modificerede Bauhaus-bogstaver. Alle har nu gættet alderen på instrumentet: 1930erne - og ganske rigtigt står der også på godkendelsesopslaget 1934/2004. Her er det hele: *historiens* lag udtrykt materielt og endog en skriftlig kilde som check. Hvorfor måber studenter så, når jeg forklarer dem elevatorens mysterier?

Søren M. Sindbæk takkes for kommentarer.